АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫНЫН ХӘБӘРЛӘРИ
ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

№ 8, 1956

МИРЗӘ ИБРАҺИМОВ

ГОЧАМАН ЈАЗЫЧЫ ВӘ ИЧТИМАИ ХАДИМ

Халгымызын севимли јазычысы Абдулла Шаиг XX әср Азәрбајчан әдәбијјаты вә мәдәнијјәтинин көркәмли хадимләриндән биридир. Әлли илдән артыгдыр ки, о сәдагәтлә, ара вермәдән вә јорулмадан халга хидмәт едир, халгынын әдәбијјатыны, маарифини вә мәдәнијјәтини даһа да инкишаф етдирмәк үчүн бачарығыны вә исте'дадыны әсиркәмир. Јарым әсрлик бир дөвр әрзиндә истәр јазылары вә истәрсә ичтимаи-педагожи фәалијјәти илә Абдулла Шаиг кәнч нәслин вә јүз минләрлә вәтәндашларын үрәјиндә нәчиб дујғулар, јүксәк фикирләр ојатмыш, онлары һәгигәтә вә инсанијјәтә мәһәббәт руһунда тәрбијә етмишдир. Абдулла Шаигин јарадычылығы чох кенишдир. О, әдәбијјатын бүтүн жанрларында вә нөвләриндә өз гүввәсини сынамыш вә һамысында һәгиги илһамынын нәфәси дујулан әсәрләр јаратмышдыр. Әдибин ше'ри, нәсри вә драматуркијасында бир нечә нәслин севә-севә охудуғу, заманын имтаһанындан чыхмыш вә јүксәк бәдии зөвг мәнбәи олан нүмунәләр чохдур. Нәһајәт, Абдулла Шаиг Азәрбајчан әдәбијјатынын чох чәтин вә нисбәтән чаван олан бир саһәсиндә һамыдан артыг, һамыдан мәһсулдар вә кејфијјәтли чалышмыш вә чалышмагдадыр. Бу саһә—ушаг әдәбијјатыдыр. Абдулла Шаигин мүхтәлиф јашлы ушаглар үчүн јаздығы бир чох әсәрләр бизим милли әдәбијјатымызда мисли вә бәрабәри олмајан ән көзәл нүмунәләрдир.

Абдулла Шаиг әдәби јарадычылыгла кифајәтләнмәјиб һәјатынын бөјүк бир һиссәсини шәрәфли мүәллимлик сәнәтинә һәср етмишдир. Онун мүәллимлији әсасән ингилабдан әввәлки дөврү вә ингилабын биринчи он илини әһатә едир. Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулана гәдәрки дөврдә маариф вә мәктәб мәсәләси халг инкишафынын ән зәрури еһтијачлары илә бағлы олан бөјүк сијаси вә ичтимаи бир мәсәлә иди. Халгы савадландырмаг, елм вә мәдәнијјәти халг күтләләри арасына јајмаг, јалныз дар чәрчивәли маариф мәсәләси олмајыб, дәрин сијаси мәсәлә иди. Кениш халг күтләләринин көзүнү ачмаг, онлары заманын тәләбләринә мувафиг тәрбијә етмәк, чәмијјәтин ингилаби әсаслар үзрә јенидән гурулмасы вә тәрәггиси уғрунда сәфәрбәрлијә алмаг мәгсәдини күдүрдү. Буна көрәдир ки, о дөврүн Азәрбајчанда көркәмли ингилабчылары олан Нәриманов, Әзизбәјов кими адамлар өз күндәлик ишиндә маарифи јајмаг мәсәләсинә чох бөјүк диггәт верирди. Көһнә типли, шәриәт мәктәбләринә гаршы јени мәктәби, јени дәрс үсулуну јајан, әлифбада вә үмуми тәдрис ишиндә бөјүк ислаһат апарараг бүтүн тә'лим-тәрбијә системинин демократлашмасы-

на, йә'ни зәһмәткеш халг күтләләринә яхынлашмасына фәдакарчасына чалышан мааариф хадимләри сосялист ингилабынын үмуми чәрәянына көмәк эдирдиләр, пролетариатын вә зәһмәткеш халгын тәрәфиндә идиләр. Азәрбайчанда ингилаби идеяларын яйылмасында вә сосялист ингилабынын гәләбә чалмасында Һәсәнбәй Зәрдаби, Нәчәфбәй Вәзиров, Чәлил Мәммәдгулузадә, Әләкбәр Сабир, Әбдүррәһимбәй Һагвердиев, Үзейир Һачыбәйов, Сүлейман Сани Ахундов, Мәммәд Сәид Ордубади кими көркәмли язычы вә сәнәткарларын һәм үмуми фәалиййәти, һәм дә маарифи яймаг уғрундакы мүбаризәси чох файдалы вә әһәмиййәтли иди.

Абдулла Шаиг дә ярадычылығы вә фәалиййәтинин әсас истигамәти э'тибарилә бу язычыларла бир чәркәдә олмушдур. Өмрүнүн бөйүк бир һиссәсини мүәллимлийә вермәси дә тәсадүфи дейилди. Атәшин сурәтдә халга хидмәт этмәк арзусу, халгы көһнә дүнянын мадди вә мә'нәви буховларындан азад көрмәк арзусу о дөврдә Абдулла Шаигин истәр язычылыг вә истәрсә педагожи фәалиййәтинин истигамәтини мүәййән этмишдир.

Абдулла Шаиг 1881-чи илдә Тифлис шәһәриндә хырда руһани аиләсиндә доғулмушдур. Атасы Шәрг дилләри вә мәдәниййәти илә таныш олдуғундан „Идарейи-руһаниййәдә" ишләмәклә бәрабәр алты синифли мәктәбдә шәриәтлә янашы фарс вә әрәб дилләриндән дәрс дейәрмиш. Шаиг ики ил әввәл „Азәрбайчан" журналында чап этдирдийи „Көһнә дүня" адлы хатирәләриндә ушаглыг вә илк кәнчлик дөврү һаггында мүфәссәл вә гиймәтли мә'лумат верир. Бу хатирәләрдән көрүнүр ки, дүшдүйү мүһит вә Тифлисдә яшадыглары шәраит ону лап ушаглыгдан халгла, садә зәһмәткеш адамларла бағламышдыр. Шаиг гоншулугда яшаян йохсул азәрбайчанлы, күрчү вә эрмәниләрин һәятыны мүшаһидә этмиш, зәһмәткеш балалары илә дост олуб ойнамыш, Тифлисин шейтан базарында әһалинин мүхтәлиф тәбәәләрини көрмүш, гоч вә хоруз дөйүшдүрәнләрә, „фала, дуая, пирләрә, гәзавү-гәдәрә, чадуя, истихарәйә инананлара"[1] тамаша этмишдир. О мөвһумат, эһтияч вә гаранлыг ичәрисиндә яшаян халг күтләләринин арасында чох ачыгкөзлү, нәчиб тәбиәтли, һәята шад нәзәрлә вә тәмиз үрәклә бахан Сәфи дайы, Килас нәнә кими көзәл инсанлара дәриндән нәзәр салмыш вә сәмими бир мәһәббәтлә онлары севмишдир. Мискәр олуб өз әлинин зәһмәтилә яшаян Сәфи дайыны Шаиг сағлам бәдәнли, күләрүзлү вә хошхасиййәт бир киши кими хатырлайыр. Сәфи дайы, яшы әллидән кечдийинә бахмаяраг өмрүндә бир дәфә дә мәсчидә кедиб намаз гылмамышды. Бир күн базар әһли дәстә илә мәсчидә ахшам намазына кедәркән күчәдә Сәфи дайыя раст кәлир вә ону араларына алыб зорла мәсчидә апарырлар. Шаиг өзүнәмәхсус тәбии бир эда вә садә бир дилдә бу һадисәни тәсвир эдәрәк дейир: „О күндән сонра кими көнлү олмаян бир ишә мәчбур этсәйдиләр, чамаат „Сәфи дайыны намаза апарырлар"—дейә бу сөзләри зәрбмәсәл кими ишләдирди. Һәлә ушаглыгда халгын ичиндә көрүб севдийи Сәфи дайы кими көзәл инсанлар Шаигин ярадычылығына тә'сирсиз галмамышдыр. Тәгрибән ийирми ил сонра, йә'ни 1910-чу илдә яздығы „Көч" һекайәсиндә охучу Кәрим баба сурәтиндә Сәфи дайынын бир чох чәһәтләрини көрүр. Ушаглыгдакы вә илк кәнчликдәки тәәссүраты вә һәятда көрдүкләри, демәк олар ки, Шаигин бүтүн ярадычылығында силинмәз изләр бурахмышдыр. „Хатирәләр" онун ярадычылығындакы бир чох мотивләрин һарадан кәлдийини, бир чох

[1] „Азәрбайчан" журналы, 1954, № 11, сәһ. 67.

образларын һәятыны, әсл-нәсәбини мүәййән этмәк үчүн олдугча зәнкин материал верир вә бу чәһәтдән гиймәтли бир ачардыр. Шаиг хатирәләриндә Килас нәнә адлы сон дәрәчә зәнкин вә тәмиз мә'нәвийята малик олан ади бир Азәрбайчан гадынындан данышыр. Бу гадынын синәсиндә доғрудан да инсана мәһәббәтлә долу олан бөйүк бир үрәк дөйүнүр. Шаиг бир күн Күр чайынын күкрәйәрәк дашдығыны хатырлайыр. Күрүн дашмасы чох дәһшәтли бир һалдыр. Бу һалында ким онун пәнчәсинә кечәрсә мәһв олуб кедәчәкдир. Бу дәфә Күр тирләрә бәнд эдилмиш бир дәйирманчы дахмасыны гучағына алараг атыб-тутурмуш. Һәр ан парчаланыб дағылмаг горхусу алтында олан дахмада гоча әр илә арвад вә ушагдан ибарәт бир дәйирманчы аиләси вар. Арвад да, киши дә голуну ачараг саһилдәкиләрдән имдад истәйир. Лакин һеч кәс чәсарәт эдиб Күрә яхын дура билмир, үрәйи янса да бу бәдбәхт күрчү аиләсинә көмәк этмәйи бачармыр. Бу заман Килас нәнә ирәли чыхыб, дүнядa көзүнүн ағы гарасы бирчә оғлу олан Ризвана мүрачиәт эдир:

— Ризван, нә дурмусан, сәнин кими үзкүчүнүн дуруб бахмағы айыб дейилми? Бу ердә онларын көмәйинә кәрәк сән чатасан.

Ризван чанындан горхмаяраг союнуб ана тәһрикилә өзүнү дәрһал чая атыр вә дәйирманчы аиләсини хилас эдир.

Шаиг языр:

„Дәйирманчы ағыр-ағыр нәфәс алдыгдан сонра, Ризвана:

— Сәни көрүм, ай гардаш, дүнядa һеч яман күн көрмәйәсән!, деди.

Бүтүн гоншулар шүкр эләйир, севинчләрини ифадә эдирдиләр. Ахырда Килас нәнә дәйирманчынын гызыны гучағына алыб:

— Ризванын гонаглары бизә кедәчәк,—деди.—Касыб оланда нә олар, варыны верән утанмаз!"[1].

Шаигин һәятда көрдүйү бу һадисә вә Килас нәнә образы онун ярадычылығында даһа мүфәссәл ишләнмишдир. Инди тамамилә айдындыр ки, „Көч" һекайәсиндәки мәрд, горхмаз вә кениш үрәкли Айрым гызы Килас нәнәдән төрәмишдир. Юхарыдакы һадисә исә бүтүнлүклә Шаигин 1912-чи илдә яздығы эрмәни вә Азәрбайчан халгынын достлуғуна һәср олунмуш „Интиһармы, яшамагмы" һекайәсинин әсасына гоюлмушдур. Бурада Шаиг күрчү аиләсини эрмәни илә әвәз этмиш, Аслан вә Ованесин саф вә тәмиз әлагәсилә һәгиги халглар гардашлығыны көстәрмишдир. Белә бир дәйишиклик о дөвр үчүн чох тәбии иди вә әсәрә актуал бир мә'на верирди. О заман, эрмәниләрлә азәрбайчанлылар арасында әдавәт төрәтмәк истәйәнләрә бу ән яхшы чаваб иди.

Ушаглыг вә илк кәнчлийиндән башлаяраг яшадығы мүһит вә һәяти мүшаһидәләри һәссас Абдулла Шаиги халгла бағламыш, үрәйиндә садә инсанлара гаршы мәһәббәт оятмыш, демократик тәсәввүр вә көрүшләр тәрбийә этмишдир. Лакин бу мүһит зиддиййәтли иди. Көһнә фикирләр вә ән'әнәләр, мөвһуми тәсәввүр вә вәрдишләр һәлә чох чанлы вә тә'сирли иди. Атасы руһани, анасы динпәрәст, яшадығы чәмиййәт яры феодал бир хасиййәтдә иди. Бүтүн бунлар да она тә'сир этмәйә билмәз, тәзадлы дүшүнчә вә һиссләр оятмая билмәзди. Лакин Шаигин дүнякөрүшүнүн формалашмасында халгла бағлы олан ишыглы вә инсани чәһәтләр һәлледичи рол ойнамышдыр. Һәтта динпәрәст олан атасы белә о заманкы бәйләр вә ханлар һаггында пис данышар, онларын халгла ит кими рәфтар этмәсиндән шикайәтләнәрмиш. Бәйләрин кәндлиләрә этдийи зүлмү Шаигин атасы доғулуб-бө-

[1] „Азәрбайчан" журналы, 1954, № 11, сәһ. 85.

йүдүйү Борчалы маһалынын Сарван кәндиндә өз көзләрилә көрмүшдү. Буна көрә дә о, бәйләрдән сөз дүшәндә фарсча бу бейти охуармыш:

Сәк чо дәндан авәрәд, бәк мишәвәд,
Бәк чо дәндан бәркәнәд, сәк мишәвәд.
(Й ә'н и: Ит диш чыхаранда бәй олур,
бәй дишини төкәндә ит олур).

Шаиг Тифлисдә оларкән һәйәтләриндә яшаян йохсул аиләләрә яхынлашыр, „санки дәрд вә гүссә үчүн яранмыш бу инсанларын" ағыр һәяты онун үрәйиндә юмшаг вә инсани мәрһәмәт дуйғулары оядыр. Шаиг кечә-күндүз бир тикә чөрәк үчүн бүтүн мүһитлә вә өз тале'ләри илә әлбәяха олуб вурушан вә күчдән дүшән бу адамлары севир. Онлар йохсул олсалар да тәмиз фикирли, аличәнаб вә садә адамлардыр. Әкбәр әми адлы Чәнуби Азәрбайчандан кәлмиш йохсул бир кәндлинин һәятыны Шаиг бүтүн тәфәррүаты илә нәгл эдир. Әкбәр әми Чәнубдакы бәйләрин вә фәррашларын зүлмүндән әзилмиш, союлуб таланмышдыр. Нәһайәт, аиләсинә бир тикә чөрәк газанмаг фикрилә Аразы бу тәрәфә адламышдыр, фәһләлик эдиб газандығы айда сәккиз манатла яры ач-яры тох доланыр вә ушаглары үчүн бир гарын чөрәк пулу йығмаға чалышыр. Бу заман Әкбәр әмийә хәбәр чатыр ки, арвады өлүб, ушаглары башсыз галыб. Дәрд-гүссә вә ушагларын фикри Әкбәр әмини әлдән салыр, лакин онлары кедиб кәтирмәйә пулу йохдур. Балача Шаиг бу һадисәни билдикдә анасынын янына гачыр, о да әринә тә'сир эдир. Атасы Әкбәр әмийә он беш манат верир вә Әкбәр әми кедиб ушагларыны Тифлисә кәтирир. Онун Чәнубдан гайытмасы һәйәтдәкиләр үчүн бир байрам олур. Килас нәнә Әкбәр әминин дә ушагларыны ганады алтына алыр.[1]

Бу хатирәни охудугда биз Абдулла Шаигин 1908-чи илдә яздығы „Мәктуб етишмәди" һекайәсини хатырлайырыг. Һекайә Балаханыда, мүәллимлик әгдийи заман мә'дәнләрдә көрдүйү һадисәләрин тә'сирилә язылмышса да, орда биз Әкбәр әминин ийини дуюруг. Онун да мүәййән чизкиләри вә язычы һафизәсинә бурахдығы тә'сирләр өзүнү көстәрмишдир.

Бүтүн бу көрдүкләри Шаиги мүәййән дәрәчәдә хәялпәрвәр вәназикүрәкли этмишди. Та ушаглыгдан онун үрәйиндә инсанлара гаршы һәссас, лирик бир мәһәббәт бой атмаға башлайыр, о, инсан фәлакәти вә бәдбәхтлийинә биканә, үрәкянғысыз баха билмир. Әзилән вә эһтияҹда олан адамлара үрәйи яныр, һәр ан онлара көмәк әлини узатмаг истәйир. Бүтүн бунлары она көрә гейд эдирик ки, Абдулла Шаигин ярадычылығында һуманизм вә инсанпәрвәрлийин көкләрини бунларсыз мүәййән этмәк чәтиндир. Зәһмәткеш инсанларын гаранлыг вә эһтияч пәрдәсинә бүрүнмүш һәятыны ишыгландырмаг арзусу Шаиги элм вә маариф мәш'әлинә тәрәф чәкирди. Она элә кәлирди ки, әлач анчаг маарифдәдир, халгын савадланмасындадыр. Һәят мүбаризәсиндә әли ялын олан Әкбәр әми вә Килас нәнәләри һәр етәнин гапаз вә тәһгириндән гуртармаг үчүн еканә силаһ савададыр, элмдир. Буна көрә дә Абдулла Шаиг мәктәби вә мүәллими та ушаглыгдан бөйүк бир мәһәббәтлә севир, һәтта мүәллимләрин ади инсан олдугларына белә инана билмир. Абдулла Шаиг языр; „Мән мүәллимләрими чох севирдим. Билмирәм, мән һәддиндән артыг хәялпәрәс бир ушаг идим, я онлар бу гәдәр нәчиб инсанлардылар?!... Онларын һәр бир һәрәкәти

[1] „Азәрбайчан" журналы, 1954, № 11, сәһ. 85—86.

вә рәфтары мәндә чошгун һиссләр вә йүксәк дүшүнчәләр оядырды. Дәрсләримә олан сонсуз һәвәсим вә йорулмадан кечә-күндүз чалышмағым да мүәллимләримә олан сәмими мәһәббәтимдән ирәли кәлирди"[1].

Бу сәтрләри охуяркән Абдулла Шаигин һекайә, повест в шеирләриндә мүәллим образларынын нә үчүн бу гәдәр йүксәк үрәкли, нәчиб гәлбли олдуғуну, нийә бу гәдәр сәмими бир гәләмлә тәсвир эдилдийини анлайырыг. Абдулла Шаигин язычылыг һәвәсини аловландыран вә ону биринчи дәфә доғма Азәрбайчан дилиндә язмаға сөвг эдән дә мүәллим олмушдур. 1895—1900-чү илләр арасында Иранын Мәшһәд шәһәриндә олдуғу заман Шаиг фарс вә франсыз әдәбийятыны көзәл билән Мирзә Юсиф адлы азәрбайчанлы бир мүәллимин нәзарәти алтында тәһсилини давам этдирмишдир. Шаигин тәсвиринә көрә Мирзә Юсиф мүкәммәл билик саһиби вә вәтәнпәрвәр бир шәхс имиш. Шаиг орада, мәшһур рус тәмсилчиси Крыловун „Сазандалар" тәмсилини фарсчая тәрчүмә эдәрәк Мирзә Юсифә охумушдур. Шаигин шеир вә әдәбийята һәвәс көстәрмәсини Мирзә Юсиф бәйәнир, лакин тәмсили фарсчая тәрчүмә этдийи үчүн она ачығы тутур.

— Апар бу тәмсили азәрбайчанча языб кәтир,—дейир[2].

Әлбәттә, Абдулла Шаигин о заман илк әдәби тәчрүбәйә фарсча башламасы тәәччүблү дейилдир. О дөврдә һәм Азәрбайчан дилиндә мәктәбләр вә китаблар аз иди, һәм дә Шаиг тәһсилини фарс дилиндә давам этдирирди. Буна көрә дә о, Крыловун „Гурд вә пишик", „Ики өкүз," „Меймун вә көзлүк", „Гарға вә пендир" тәмсилләрини дә фарсчая тәрчүмә эдир. Диггәтәлайиг чәһәт орасыдыр ки, Мәшһәд мүһитиндә Шаиг Фирдовси, Хәййам, Сә'ди кими Шәрг әдәбийяты классикләрилә янашы бөйүк рус классикләри Пушкин, Лермонтов вә Крыловун да әсәрләрини охуюр. Мүталиә вә тәрчүмә саһәсиндә гәләм ишләтмәси Шаигдә әдәби ярадычылыға олан мейли күчләндирир. Тәһсил вә әдәби мүталиә илә янашы Шаиг Хорасанда өзүнә мәхсус бир һәссаслыгла халгын һәятыны өйрәнир, күчә, базар вә мейданларда яшайышын эйбәчәр шәкилләрини мүшаһидә эдир, шаһ истибдады вә феодал шәраитинин инсан һәятыны нә гәдәр чүрүдүб корладығыны көзүйлә көрүр. Көрдүйү дәһшәтли, күлүнч, фачиәнә, эйбәчәр һәят сәһнәләри ону каһ сарсыдыр, каһ нифрәтә кәтирир, каһ ачы күлүшләр оядыр вә хәялында һәкк олуб галыр. Хорасан мүшаһидәләри Шаигин үрәйиндә истибдад вә зүлмә гаршы әбәди бир нифрәт доғурур, инсанлары шаһлардан вә валиләрдән, фәррашлардан вә миргәзәбләрдән азад көрмәк арзуларыны аловландырыр.

Беләликлә, һәят өз амансыз вә чанлы, чазибәдар вә ийрәнч сәһнәләри илә кәнч Шаигин гаршысында мүшкүл вә зиддиййәтли суаллар гоюр, үрәйиндә зәнкин дуйғулар вә эһтирасллар оядыр, ону дәрин фикирләр вә хәялллара салыр, йә'ни реалист вә мә'налы сәнәт мә'бәдинә тәрәф чәкир.

А. Шаиг әдәбийят сәһнәсинә гызғын кәнчлик эһтирасллары вә долашыг фикирләрилә кәлир, бурада шүбһәләрини дә, мәһәббәт вә нифрәтини дә эйни ачыглыгла ифадә этмәйә чалышыр. Бә'зән чох садә китабларла кифайәтләнирсә, бә'зән бәдии сөзү инсанларын йолуна ишыг сачан бир мәш'әл кими аловландырыр.

Шаигин илк ярадычылығы 1905-чи ил ингилабы вә гара иртича дөврүнә дүшүр. Ингилаб халг күтләләри ярадычылығынын ән гызғын мәрһәләси, ән йүксәк зирвәсидир. Ингилаб дөврүндә йүз минләрлә

[1] „Азәрбайчан" журналы, 1954, № 11, сәһ. 66.
[2] „Азәрбайчан" журналы, 1954, № 11, сәһ. 92.

инсанлар азадлыг идеалы йолунда өлүмә кедир, мәрдлик вә гәһрәманлыгла мүбаризәйә гошулурлар. Ичтимаи һәятын ингилаб фыртынасы илә чалхаланмаян бир саһәси галмыр. Ингилабын тәмиз вә әтирли күләйи һәр тәрәфи тутур, һәр күнч вә бучағы долашараг көһнәлмиш, ийләнмиш һаваны тәмизләйир. Бешинчи ил ингилабы чар империясынын бүтүн кушәләриндә зәһмәткеш күтләләри мүбаризәйә руһландырды, азадлыг вә хош һәят истәкләрини гызышдырды. Лакин ингилаб туфаны ялныз сағлам гүввәләри һәрәкәтә кәтирмәклә гуртармыр, хәстә вә көһнәлийә алышмыш гүввәләр дә өлүмчүл тәһлүкәни һисс эдәрәк тәлаш вә ваһимә ичәрисиндә һәрәкәтә кәлир, тәрпәширләр. Азәрбайчанда 1905-чи ил ингилабы халгын кениш тәбәгәләрини сияси мүбаризәйә, азадлыг вә ени һәят уғрунда дөйүшләрә галдырды. Габагчыл зиялылар, мүтәрәгги вә халга бағлы олан язычылар, мүәллимләр вә башгалары ингилабы севинчлә гаршыладылар, ингилабын кәтирдийи демократик һүгуглардан истифадә эдәрәк халгын яраларыны сағалтмаға киришдиләр; ени типли мәктәбләр ачдылар, театрлар, хәстәханалар, маариф очаглары яратдылар, гәзет вә журналлар чап этмәйә башладылар. Онлар бүтүн вәтәндашларын көзүнү ачмағы, савадлы, элмли этмәйи, һамыны вәтән үчүн файдалы вә шүурлу бир мүбаризә чевирмәйи өз гаршыларына мәгсәд гоймушдулар вә бу мәгсәд уғрунда илһамла мүбаризә апарырдылар. Онларын әксинә олараг мүртәче гүввәләр—бәйләр, ханлар, буржуа үнсүрләри халгы мөвһумат вә зүлм алтында сахламаға чан атыр, ана дилиндә ени мәктәбләр вә театрлар ачмағын әлейһинә чыхыр, гәзетләри бағлатдырыр, гыз мәктәбләрини ганундан харич э'лан эдир, арвадларын исмәт вә намусуну чадрада көрүр, фәһлә һәрәкатыны вә сосялизм уғрунда мүбаризәни ганунсузлуг, анархия адландырырды, бир сөзлә онлар дөрд әлләкөһнәликдән япышырдылар. Абдулла Шаиг бу дөврдә яздығы шеирләриндә енилийи, һәятын ингилаби әсасларла енидән гурулмасыны үрәкдән алгышламышдыр. Столипин иртичаы илләриндә. чаризм биринчи думаны говдуғу заман шаир иртича булутларынын һәр тәрәфи бүрүдүйүнү гәзәблә тәсвир эдәрәк ингилаб фыртынасынын енидән чошмасыны истәйир:

Дурма даһа эй әдл, сәадәт булуду, яғ!
Эй илдырым, әзминлә курулда енә һәр ан.
Эй күчлү күләк сән дә гопар фыртына, туфан.
Бу көһнә чаһаны тәмәлиндән учур анчаг![1]

О заман шаирин ингилаби чағырышларында ара-сыра дәрин бир кәдәр дә эшидилир, лакин бу кәдәр һәятдан шәхси наразылығын нәтичәси олмадығы кими суб'ектив, дини маһийәт дә дашымырды. Онда үмуми бәшәри бир мә'на варды, ичтимаи мүһит вә гурулушун әдаләтсизликләринә гаршы чеврилмишди, һәятла йүксәк идеаллар арасындакы учурумун бөйүклүйүндән доғмушду. 1908-чи илдә яздығы „Пар-чалар"да шаир дейирди:

Санма бу дәрду гүссәмин сәбәби
Олмамагдыр бу дүня камымча.
Гәлбими яндыран будур анчаг:
Вәтәни көрмәдим мәрамымча[2].

Гейд этмәк лазымдыр ки, Шаиг ярадычылығынын илк дөврүндән башлаяраг халга, һәгигәтә вә азадлыға инанан бир язычыдыр. О, һагг вә әдаләтин нәһайәт гәләбә чалачағына һеч бир заман шүбһә

[1] Абдулла Шаиг. Сечилмиш әсәрләри, Бакы, Азәрнәшр, 1955, сәһ. 6.
[2] Енә орада, сәһ. 9.

этмәмишдир. Буна көрә дә онда үмидсизлик йохдур. Оптимизм, инсанын ярадычы гүввәләринә инанмаг, йүксәк инсан шүуру вә вичданына э'тимад Абдулла Шаигин ярадычылығында әсас мотивләрдир. Мүртәче гәзетләр вә язычылар Романов сәлтәнәтинин әбәдилийиндән данышдығы, зәиф руһлу адамлар үмидсизлийә гапылдығы бир заманда Абдулла Шаиг язырды;

Инаның, достларым мәнә инаның!
Бир заман мәһв олар бу истибдад,
Галар анчаг бу зүлмдән бир ад.
Утаның инди, зүлмдән, утаның![1]

Абдулла Шаигин ени һәят арзулары көһнә һәята, көһнәликләрә гаршы мүбаризә фикрилә бағлы олмушдур. О инанырды ки, вәтәнин вә инсанлығын хошбәхтлийи үчүн, доғрудан да сәадәтлә долу бир һәят ярадылмасы үчүн көһнә дүняны көкүндән дәйишмәк лазым кәләчәкдир. Нә гәдәр ки, чәмиййәт көһнәликләр әлиндә әсирдир, ени вә шанлы һәят мүмкүн дейил. 1909-чу илдә яздығы „Һәр шей көһнә" шеириндә шаир дейирди:

Үрәк гыран гара күндән чаһан тапармы ничат?
Бу ер, бу көй, бу күнәш көһнә, бу һәят көһнә!
Идарә көһнә, шүур көһнә, каинат көһнә.
Бу көһнәликләр ичиндә доғармы шанлы һәят?...[2]

Көһнәликләрә гаршы, зүлм, истибдад вә зоракылыг дүнясына гаршы чыхан шаир тәбии олараг ингилабчылары алгышлайыр, онлары „Вәтән айығчылары" адландырырды. 1910-чу илдә яздығы „Чәһаләтлә мүчадилә", яхуд „Заманын ингилабчыларына" ше'ри ингилаби мүбаризәнин кәләчәйинә бөйүк бир инамла долудур.

Әлдә этмәк үчүн бөйүк әмәли,
Горхмайын, чүр'әт илә галхышыныз,
Фыртына, далғаларла чарпышыныз,
Ирәли, гәһрәманларым, ирәли!
Шәфәг атдыгда, я даһа эркән,
Инаның, саһилә дәмир атарыг;
Бу гаранлыг думанлары ударыг
Сизи алгышлаяр севимли Вәтән[3].

Абдулла Шаигин ярадычылығында зәһмәт темасы, зәһмәткеш кәндли вә фәһлә образы бөйүк ер тутур ки, бу да онун һуманизми вә демократик көрүшләринин тәбии бир нәтичәсидир. Онун һәм шеирләриндә, һәм дә һекайә вә п'есләриндә әмәкчи инсанлар, саф вә йүксәк бир мәһәббәтлә тәрәннүм эдилир. Совет дөврүнә гәдәр яздығы әсәрләрдә Шаиг кәндли вә фәһләнин ағыр һәятыны, синифли чәмиййәтдә онун амансыз истисмар олундуғуну көстәрир. 1907-чи илдә яздығы „Әкинчи" шериндә гантәр ичиндә ер шумлаян, чул-палазыны гышда сатыб-совмуш, аиләси гуру ердә галан борча дүшмүш кәндлини „зәһмәт мәләйи" адландырыр, яз күнәшинин доғдуғуну хәбәр верәрәк ону мүбаризәйә руһландырырды. Шаиг көстәрирди ки, зәһмәтин мәһсулу кәндлинин өзүнә чатмыр, онун балаларыны әбәди эһтияч көзләйир, йохсуллуг вә сәфаләт гапысыны кәсмишдир, чүнки:

Сүнбүлләр әйәр башларыны дәнли чағында,
Көзләр бәһәри бәй отуруб зүлм отағында,
Пай-пуш олачаг зәһмәтимиз, эй көмәйим, чәк!
Залимләрә гисмәт олур анчаг әмәйим, чәк![4]

[1] Абдулла Шаиг. Сечилмиш әсәрләри, сәһ. 9.
[2] Енә орада, сәһ. 13.
[3] Енә орада, сәһ. 21
[4] Енә орада, сәһ 8.

Ингилабдан әввәл кәндли темасынын ишләнмәсиндә Абдулла Шаиг „Молла Нәсрәддинчиләр“ вә Сабир йолуну тутараг кәндин зәһмәткеш тәбәгәсинә мәһәббәтлә яхынлашмыш, мүлкәдарларын вәһшилийини ифша этмишдир. 1913-чү илдә Сабирин сатиралары руһунда язылмыш „Әкинчи вә хан“ ше'риндә дәрин бир нифрәт вә истеһза илә Шаиг дейир:

Кәлдим бош әл илә гапына, говма, дәхиләм,
Йохсул, үзү гарә, әмәйи пуч вә сәфиләм.
Гәлби гырыгам, бойну бүкүк, хәстә, әлиләм.
Кәл эйлә мәним дәрдимә дәрман, сәнә гурбан.
Һагсыз, гуру муздурча бу һейван сәнә гурбан.
Әсди гара ел, чәлтийи, бостаны совурду,
Бу фәгр вә зилләт нечә илдир бизи йорду.
Яғмады яғыш, янды тахыл, чүмлә күл олду.
Бир данә элә кәлмәди һеч, хан, сәнә гурбан.
Нә дары, нә чәлтик, нә дә бостан, сәнә гурбан[1].

Йохсул вә әзилән кәндлинин дилиндән язылмыш бу ше'рин өзүнә аид бәдии хүсусиййәти вә көзәллийи вардыр. Шаир бурада һәм Сабир стилини давам этдирмиш, һәм дә орижинал бәдии форма тапмышдыр. Һәркаһ Сабирдә әһвалат мүлкәдарын дилиндән дейилирдисә, поэтик тәсвирдә мүлкәдар образы өн плана чәкилмишдисә, Шаигдә йохсул, әзкин кәндли сурәти әсасдыр. Бу кәндлинин данышығы, онун аһәнки вә тәрпәнишн һәм өзүнүн инкишаф сәвиййәсини, синфи шүурунун дәрәчәсини, һәм дә мүлкәдарын инсафсыз вә мәрһәмәтсизлийинин һүдудсузлуғуну көстәрир.

Шаиг ялныз һаким синифләри лә'нәтләндирмәклә галмайыб көһнә феодал кәндин бир чох мә'нәви яраларыны ачыр, көһнә әхлаг вә тәрбийәнин төрәтдийи фачиәләри бизә көстәрир. 1911-чи илдә „Бәдбәхт аилә“ сонралар исә ишләйиб „Дурсун“ ады илә чап этдирдийи повестдә язычы көһнә кәндин хәсислик, һәрислик, чохарвадлылыг вә саир бу кими хәстәликләрини ифша этмиш, бу бәлаларын инсанлары нечә бәдбәхт этдийини, нә чүр әдавәтләр төрәтдийини инандырычы вә тә'сирли бояларла көстәрә билмишдир. Абдулла Шаигин чаһан мүһарибәсинә гәдәр яздығы әсәрләрдә йохсул кәндли образлары әсас ер тутур. Һәм дә онун кәндли образлары нә гәдәр әзкин, савадсыз, керидә галмыш олсалар да, мә'нәвиййатча чох тәмиз вә саф адамлардыр, үрәкләри яхшыдыр, һеч кәсә пислик этмирләр. Даһа артыг, онлар өз сон тикәләрини башгасилә бөлүшмәйә һазырдырлар, әзилән вә йыхылан һәр кәсин әлиндән тутур, мунис бахышлары вә меһрибан сөзләрилә үрәйинә даяг верирләр.

Шаигин биринчи чаһан мүһарибәсинә гәдәр яратдығы кәндли образларынын һамысы анчаг һалындан шикайәт этмәйи бачаран дилсиз-ағызсыз мәзлумлардан ибарәт дейилдир. Онларын ичәрисиндә чох бачарыглы, дүнякөрмүш, пәләнкләрлә пәнчә-пәнчәйә кәлмиш гәһрәманлар да вардыр. Бу чәһәтдән 1910-чу илдә яздығы вә дәфәләрлә чап олунмуш „Көч“ повести Азәрбайчан әдәбиййатынын ән гиймәтли классик әсәрләриндән биридир. Повест кәндин зәһмәткеш тәбәгәсинин һәятыны шанранә бояларла вә дәрин реалист бир гәләмлә тәсвир эдир. Бурада йүксәк дағларын вә мешәләрин гойнунда ерләшән кәндин һәяты, халгын адәт вә ән'әнәләри чох тәбии вә ахычы бир шәкилдә нәгл олунмушдур. Инсанлар онлары әһатә эдән тәбиәт вә мүһитлә үзви әлагәдә көстәрилир, тәбиәт тәсвирләри о гәдәр чанлы вә зәнкиндир ки, санки бир язычы гәләминдән йох, бир рәссам фырчасындан чыхмышдыр. Бүтүн бунлар гранит бир әсасдыр ки, онун үстүндә Кәрим бабанын

[1] Абдулла Шаиг. сечилмиш әсәрләри, сәһ. 31.

вә Айрым гызынын тунч һейкәли йүксәлир. Кәрим баба садә һәятла яшамыш кениш үрәкли, гочаг вә горхмаз бир чобандыр. Айрым гызы ингилабдан әввәлки Азәрбайчан гадынлығынын ән көзәл нүмайәндәләриндәндир, о һеч бир шейдә кишиләрдән кери галмыр, чәсарәтли, ачыг үзлү, сөзүнү мәрд дейән, иш бачаран бир гадындыр. Кәндлиләрдән бири һаглы олараг онун һаггында дейир:

Бу пәһливан гадын кишидән артыгдыр[1].

Кәрим Баба илә Айрым гызынын мүнасибәти феодал чәмиййәтиндә олан әр-арвад көләлийинә дейил, күндәлик биркә зәһмәтдә бәркимиш достлуға вә йолдашлыға әсасланыр. Буна көрә дә айрым гызы Кәрим бабая үстүнлүк көстәрдикдә Кәрим баба ачыгланыб гәзәбләнмир, өзүнү сындырмыр, һәтта ифтихарла вә курлаян бир сәслә дейир:

Мәним кими кишинин элә дә арвады кәрәк олсун[2].

Абдулла Шаиг, Азәрбайчан реалист вә демократик әдәбиййатынын баниси олан бөйүк Мирзә Фәтәли Ахундовун йолуну давам этдирәрәк һәлә ингилаба гәдәр яздығы әсәрләрдә бир сыра ишкүзар, бачарыглы гадын образлары яратмышдыр. Мәсәлән Лев Толстойдан игтибас этдийи „Кимдир һаглы“ адлы ики пәрдәли мәнзум комедиясында Күлсәнәм кими чанлы вә мүбариз бир гадын сурәти яратмышдыр. „Кимдир һаглы“ комедиясы игтибас олундуғуна бахмаяраг, тамамилә Азәрбайчан материалы үзәриндә язылмыш, Азәрбайчанын милли хүсусиййәтләрини әкс этдирмишдир. Шаиг бурада чох чанлы бир мәсәлә гоюр. О заманкы чәмиййәтдә вә аиләдә гадынын һүгугсуз вәзиййәти сағлам бир күлүшлә ифша олунур. Комедиянын мүхтәсәр сүжети беләдир: чөл ишләриндән гайыдан Рүстәм хөрәйи сүфрәдә һазыр көрмәдийи үчүн арвады Күлсәнәми данлаға тутур, ачыгланыр. Лакин Күлсәнәм дә дил алтында галан арвадлардан дейилдир. Әринин „сәһәрдән эвдә нә гайырырсан“ суалына эвдә мин иш олдуғуну дейир:

—Сач асырам, фәтир, чөрәк япырам.
Аллы кими ора-бура чапырам.
Одун, чырпы дашыйырам шәлә-шәлә.[3]

Әр илә арвад арасында кимин ишинин ағыр олдуғу һаггында мүбаһисә узаныр, нәһайәт гәрара алырлар ки, сабаһдан Күлсәнәм чүт гошуб чөлә кетсин, Рүстәм эвдә отуруб ушаға, тауг-чүчәйә бахсын, хөрәк биширсин, йә'ни арвад кишинин ишини, киши, дә арвадын ишини көрсүн. Нәтичә о олур ки, Күлсәнәм чөл ишләринин өһдәсиндән чох көзәл кәлир, Рүстәм исә эвдә башыны итириб галыр чүчәләри гырғы апарыр, хәмири ит ейир, бешикдә ушағын чығыртысы көйә чыхыр, хөрәк асылмамыш галыр. Комедия Күлсәнәмин ағылда да, бачарыгда да Рүстәмдән чох-чох үстүн олдуғуну көстәрир вә онун там гәләбәси илә битир. Сөз йох ки, 1910-чу илләрдә Азәрбайчан гадынларынын дохсан доггуз фаизи савадсыз олуб буржуа-феодал мүһитинин ағырлығы алтында әзилдийи бир заманда Күлсәнәм кими гадын образы яратмаг вә гадынын һеч бир чәһәтдән кишидән әскик олмадығы фикрини белә чанлы бояларла тәблиғ этмәк чох мүтәрәгги һал иди.

Абдулла Шаигин кәнддән яздығы әсәрләрин әксәриййәти үрәк ачычы вә һәм дә чох йығчам тәбиәт тәсвирләрилә долудур. Бу тәсвирләрин мүвәффәгиййәти йүксәк зөвг вә бәдиилик дуйғусунун һәр ан өзүнү көстәрмәсиндәдир. Һәм дә тәбиәти Шаиг шаир көзү илә көрүр, зәһмәткеш кәндли үрәйилә дуюр. Бу чәһәтдән 1913-чү илдә яздығы

[1] Абдулла Шаиг. Сечилмиш әсәрләри, сәһ. 337.
[2] Енә орада.
[3] Талыбзадә Абдулла Шаиг. „Кимдир һаглы“, Бакы, 1913, сәһ. 11.

„Дағлар Солтаны“ ше'ри бәдии гиймәти вә көзәллийи е'тибарилә „Көч“ гәдәр йүксәк вә камил бир әсәрдир. Бурада һәр мисра мәнзәрәдир, чанлы, һәяти бир таблодур. „Көч“ әсәриндә олдуғу кими садә вә долғун халг дилилә язылмыш бу шеир чобанлар һаггында, онларын кәзиб доландығы чөлләр вә дағлар һаггында үрәкдән чыхан бир нәғмә, бир мусиги парчасыдыр.

Мал гапыя кәләндә ахшам, сәһәр,
Гоюн мәләр, гузу мәләр, дағ мәләр
Сәсә, күйә дүшәр, көпәкләр һүрәр,
Дәрә, дағ, даш һәзин-һәзин сәс верәр;
Бу ерләрин солтаныдыр чобанлар,
Һәм бәйдир, һәм ханыдыр чобанлар.

Шаир тәбиәти вә чобанларын мәишәтини чанлы сөзләрлә тәсвир эдир, бу тәсвирлә онларын нәчиб вә садә хасиййәтини ачыр, дүня малындан һеч шейләри олмаса да тәмиз үрәкләри вә онлара сәадәт кәтирән хош сифәт севкилиләри олдуғуну дейир:

Дүня малындан вар: сичим, чатысы,
Патавасы чухасы, һәм гартысы,
Бир дә гумрал көзлү назлы Фатысы,
Охудугча үрәк дәләр баятысы;
Бу ерләрин солтаныдыр чобанлар,
Һәм бәйдир, һәм ханыдыр чобанлар[1].

Абдулла Шаигин ингилабдан әввәлки ярадычылығында „Мәктуб етишмәди“ һекайәси принсипиал әһәмиййәтә маликдир. Бу һекайәдә Шаиг Азәрбайчан әдәбиййатында актуал тема олан фәһлә синфи темасыны әкс этдирмишдир. Бурада онун һуманист вә демократик көрүшләри даһа парлаг сурәтдә мейдана чыхыр. Язычы Бакы нефт мә'дәнләриндә хүсуси саһибкарлар вә капиталистләр үчүн чалышан фәһләләрин ағыр вә дөзүлмәз һәятыны мәһарәтлә тәсвир эдир. Һекайәнин әввәлиндә дейилән бу сөзләр онун идея истигамәтини айдын көстәрир.

„Дүняда бүтүн сәфаләт вә фәлакәт ялныз инсанлығын йохсул гисминә нәсиб имиш!“[2]

Һекайәнин әсас гәһрәманы олан Гурбан ади бир фәһләдир, ону Бакы нефт мә'дәнләринә чәкиб кәтирән арвад-ушағына чөрәк пулу газанмаг дәрдидир. Гурбан кәнддә гоюб кәлдийи ушагларыны вә арвадыны үрәкдән вә чох инчә бир мәһәббәтлә севир. Кечә-күндүз фикри онларын янындадыр. Онун бу мәһәббәти моллая яздырдығы кағыздан айдын көрүнүр: „Молла, әввәлчә мәндән ушагларын анасына салам яз,—деди.—Яз ки, Анаханымын, Мәмишин көзләриндән мәним әвәзимдән өпсүн, онлардан көз-гулаг олсун“.[3] О заман Бакы нефт мә'дәнләриндәки ағыр шәраит вә саһибкарларын һәрислийи нәтичәсиндә Гурбан мәһв олур. Онун яздығы кағыз вә гәнаәтлә йығдығы бир мигдар пул арвадына, ушагларына кедиб чатмайыр. Һекайә классик новелла тә'сирини бағышлайыр вә бәдии биткинлийи е'тибарилә Чәлил Мәммәдгулузадәнин „Почта гутусу“, „Уста Зейнал“ кими һекайәләрилә бир сәвиййәдә дурур. Үмумиййәтлә гейд этмәк лазымдыр ки, Абдулла Шаиг һекайәнин устасыдыр. Йығчам сүжет, доғру вә дәгиг бәдии тәсвирләр, һадисәнин тәбии инкишафы, мә'налы диалог вә лирик әһвал-руһиййә онун һекайәләринин көзәл хүсусиййәтләридир.

Сөз йох ки, ингилабдан әввәлки ярадычылығында Абдулла Шаиг дөврү илә бағлы олан бә'зи ичтимаи-сияси һадисәләри әкс этдирәркән

[1] Абдулла Шаиг. Сечилмиш әсәрләри, Бакы, Азәрнәшр, 1955, сәһ. 34.
[2] Енә орада, сәһ. 323.
[3] Енә орада, сәһ. 324.

мәһдуд шәрһләрә йол вермиш, бә'зән мүчәррәдлийә, бәдбинлик әһвал руһиййәсинә гапылмыш вә о дөврдә зиялыларын бир гисминин уйдуғу мүчәррәд иттиһад идеяларына алданмышдыр. Мәсәлән, 1906-чы илдә Моллайи Руминин „Мәснәви“синдән игтибас этдийи „Ибрәт вә мүгабилә“ мәнзум һекайәси мәһз белә бир алданышын мәһсулу иди. Шаигин әсас фәалиййәти вә ярадычылығынын үмуми руһу исә һәмишә сағлам олмушдур. Зәһмәткеш халг күтләләринә, доғма вәтәни Азәрбайчана, Азәрбайчан дили вә халг әдәбиййатына олан сөнмәз мәһәббәти ону һәмишәлик мүтәрәгги халг чәбһәсинә чәкмишди. О, шәрәфлә реалист вә демократик әдәбиййатын көркәмли нүмайәндәләрилә бир чәркәдә халгын тәрәгги вә йүксәлиши уғрунда мүбаризә апарырды. Буна көрә дә Абдулла Шаиг Азәрбайчанда Совет һакимиййәти гурулан күндән бөйүк бир һәвәслә ени һәят уғрунда, ени сосялист әдәбиййаты вә мәдәниййәтинин чичәкләнмәси уғрунда мүбаризәйә киришди.

Абдулла Шаигин 1938-чи илдә яздығы „Араз“ романы фәһлә синфи темасыны даһа дәриндән әкс этдирән әсәрләримиздәндир. Бурада биз ингилабдан әввәлки мә'дәнләрин мәнзәрәсини көрүр, чохлу ингилабчы фәһлә образлары илә үз-үзә кәлирик. Фәһләләр болшевик партиясынын рәһбәрлийи алтында, гәһрәман—ингилаби мүбаризә апарыр, капитализм зүлмү вә боюндуруғуну бир дәфәлик үстләриндән атмаға чалышырлар. Бурада ингилаби мүбаризә сәһнәләрини Шаигә мәхсус лирик бир аһәнклә мәишәт вә мәһәббәт сәһнәләри әвәз эдир. Әсәрин әсас гәһрәманы Араз охучунун көзүндә яваш-яваш бөйүйүб, онун мәһәббәтини газаныр.

„Интиһармы, яшамагмы“ һекайәсиндәки халглар гардашлығы идеалы, бурада даһа кениш бәдии әксини тапыр.

Халгымыз Абдулла Шаиги ушаг әдәбиййатынын классик ярадычысы кими таныйыр. Онун истәр ингилабдан әввәл яздығы „Алма оғрусу“, „Чәфәр вә Бәшир“ кими көзәл мәнзум һекайәләри, истәрсә совет дөврүндә яратдығы онларла көзәл шеир, һекайә, п'ес вә поэмалар әдәбиййатымызын гызыл фондуна дахил олмуш вә һамы тәрәфиндән севилә-севилә охунур, ушагларымызын коммунизм тәрбиййәсиндә, онларын характерләринин шәклә дүшмәсиндә бөйүк рол ойнайыр.

Абдулла Шаигин әсәрләри Азәрбайчан классик әдәбиййаты вә халг ярадычылығынын ән яхшы ән'әнәләри әсасында яранмышдыр. Шаиг бүтүн өмрү бою бизим кечмиш әдәбиййатымызы, ашыглары, баятылары, эл мәсәлләрини өйрәнмиш вә онлардан бир сәнәткар кими истифадә этмишдир. Бир чох әсәрләринин темасы халг әфсанәләри, классик әдәбиййат вә нағыллардан алынмышдыр. Абдулла Шаиг 1906-чы илдән башлаяраг истәр ибтидаи вә истәрсә орта вә али мәктәбләримиз үчүн чохлу дәрс китаблары язмыш, програмлар дүзәлтмишдир.

Абдулла Шаиг хошбәхт язычыдыр, чүнки о инсанлыға сәадәт кәтирән йүксәк идеалларын вәтәнимиздә нечә һәята кечдийини өз көзләрилә көрдү вә бу мүбаризәдә садә бир сеһрчи кими дейил, мүбариз бир вәтәндаш кими иштирак этди. Тәмиз арзу вә хәялларла яшамаг хошдурса, бу арзу вә хәяллара чатмаг әсл сәадәтдир. Белә бир сәадәт Абдулла Шаиг йолдаша нәсиб олмушдур.

АЗӘРБАЙЧАН ССР ЭЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫНЫН ХӘБӘРЛӘРИ
ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР

№ 8, 1956

И. Н. ЈУСИФОВ

XIX ӘСРИН СОНУ XX ӘСРИН ӘВВӘЛЛӘРИНДӘ АЗӘРБАЈЧАНЫН ПАМБЫГЧЫЛЫГ ТӘСӘРРУФАТЫНДА МУЗДЛУ ӘМӘЈИН ТӘТБИГИНӘ ДАИР

XIX әсрин сону XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанын памбыгчылыг тәсәррүфатында әмтиә истеһсалы вә капитализм мүнасибәтләри хејли инкишаф етмишдир. Мә'лум олдуғу кими, капиталист мүнасибәтләринин инкишафыны көстәрән ән мүһүм әламәтләрдән бири муздлу әмәјин тәтбиги мәсәләсидир.

Һәлә бу вахта кими, о дөврдә Азәрбајчанын памбыгчылыг тәсәррүфатында муздлу әмәјин тәтбигинә һәср едилмиш хүсуси бир елми әсәр вә ја мәгалә чап олунмамышдыр. Јалныз М. А. Исмајылов „XIX әсрин сону XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда памбыгчылығын инкишафы тарихиндән“ адлы мәгаләсиндә бу мәсәләдән аз да олса бәһс етмишдир.

Бу мәгаләни јазмагда мәгсәд бизә мә'лум олан материаллара әсасән көстәрилән дөврдә Азәрбајчанын памбыгчылыг тәсәррүфатында муздлу әмәјин тәтбигинә даир бә'зи мә'лумат вермәкдән ибарәтдир.

* * *

XIX әсрин сону XX әсрин әввәлләриндә Русијанын игтисади инкишафы илә әлагәдар олараг, Азәрбајчанын бүтүн тәсәррүфат саһәләрилә бәрабәр памбыгчылыг тәсәррүфаты да инкишаф етмишди. Русијанын әсас сәнаје саһәләриндән бири олан памбыг-парча сәнаесинин сүр'әтли инкишафынын тә'сири алтында Азәрбајчан памбыгчылығы да инкишаф едәрәк өлкәнин тәсәррүфат һәјатында мүһүм јер тутмушду. Загафгазија вә Шимали Гафгаз дәмир јолларынын чәкилмәси, Хәзәр дәнизиндә даими кәмичилик һәрәкәтинин вә мөвчуд шоссе јолларынын мүнтәзәм сурәтдә низама салынмасы вә јени шоссе јолларынын чәкилмәси, әмтиә-пул вә кредит мүнасибәтләринин инкишафы вә бу кими башга амилләр памбыгчылыг тәсәррүфатынын инкишафына көмәк етмишди. Әкәр 1885-чи илдә Азәрбајчанда бир нечә мин пуд әмтиәлик маһлыч истеһсал олунурдуса, бу рәгәм 1914-чү илдә 1.566.100 пуда вә јахуд 25.653,7 тона чатдырылмышды[1]. Памбығын әкин саһәси дә хејли кенишләндирилмишди. Памбыгчылығын инкишафы кәндли-

[1] И. В. Авалашвили. Площадь сбора и урожайность хлопчатника в Закавказьи 1909—1914 и 1924—1928 гг., Тифлис, 1928, сәһ. 87.